

تعیین و تبیین هدف در فرآیند برنامه ریزی شهر

* حسین نور محمد زاد

تاریخ دریافت مقاله: ۸۳/۱۰/۵
تاریخ پذیرش نهایی: ۸۵/۳/۶

چکیده:

شهر و اجزای آن، با مبادلاتی (جرم و انرژی و اطلاعات) که انجام می دهند. دچار تحول و تغییر می شوند. تحول و تغییر با خود، کمبودها، مسائل و مشکلات، محدودیت ها و نیازهایی را به همراه دارد. رفع کمبودها و نیازها و حل کردن مسائل و مشکلات، با تعیین و تبیین هدف شروع می شود. با پرداختن به کمبودها و نیازها و محدودیت ها، هدف ابزاری، و با توجه به مسائل و مشکلات، هدف اساسی (بنیانی) امکان تعیین و تبیین یافته، شهر را در مسیر حرکت مشخص قرار خواهد داد. از این رو، تعیین هدف در فرآیند برنامه ریزی شهر ضرورت یافته، لزوم تعیین جایگاه آن در فرآیند یادشده، بیش از پیش احساس می گردد. بررسی و مطالعه شهر با نگرش سیستماتیک، شهر را در سطوح و رده های گوناگون مطرح کرده، کمبودها و نیازها، مسائل و مشکلات و محدودیت های همان سطح و رده از شهر رابه عنوان خروجی (تبعیت از اصل سلسله مراتبی) ارائه می دهد. هدف طی فرآیندی به طور سلسله مراتبی تعیین و تبیین می شود. ورودی این فرآیند، خروجی (محصول و الگو) دو مرحله از فرآیند برنامه ریزی شهر، یعنی اهداف فرادست و مرحله شناسایی و شناخت سیستم شهر می باشد. در این مقاله فرآیند تعیین و تبیین هدف به عنوان روشی ارائه می گردد. با استفاده از مؤلفه ها، ابعاد و مشخصه ها، هدف تعیین و تبیین می شود، تا در ادامه، با اولویت بندی آنها، به عنوان ورودی و سایر مراحل فرآیند برنامه ریزی شهر بتواند مورد استفاده قرار گیرد.

واژه های کلیدی:

فرآیند، هدف، سلسله مراتب، محصول، الگو، فعالیت ذهنی.

مقدمه

تیین اهداف در برنامه ها و طرح های توسعه شهری، این امکان را فراهم می آورد، تا تصویر روشن تر از برنامه ریزی شهر به دست داده شود. نقاط، جهات و سمت و سوی فعالیت ها و اقدامات آتی مشخص و معین شود.

چنانچه هر یک از مؤلفه های مطرح در فرآیند هدف گذاری به عنوان متغیر در نظر گرفته شود، بررسی رابطه بر هم خورده بین آنها "مسأله" تلقی می شود. در صورتی که با برقراری رابطه متغیرها، تاثیر و تأثرات متغیرها بر یکدیگر را می توان جستجو نمود. شناخت تأثیرات این متغیرها بر یکدیگر (تاجداری، ۱۳۷۳، ۴۷) هدف خواهد بود. به این ترتیب سؤال هایی از جمله سؤال های زیر قابل طرح خواهد بود، که دستیابی به پاسخ آنها را می توان هدف اصلی این مقاله در نظر گرفت.

- ۱) از آنجا که تعیین و تبیین اهداف یکی از مراحل فرآیند تهیه برنامه ها و طرح های توسعه شهر است و این فرآیند قابل تلقی به عنوان یک سیستم (باز) است، ورودی ها و خروجی های آن چیست؟
- ۲) چه مؤلفه هایی در تبیین اهداف مطرح اند؟
- ۳) چگونه می توان بر اساس اطلاعات حاصل از بررسی شرایط و وضعیت موجود مبادرت به تعیین و تبیین هدف نمود؟
- ۴) اهداف در برنامه ها و طرح های توسعه شهر چگونه تعیین و تبیین می شوند؟

شهر از یکسو با سیستم های هم ارز و شامل خود رابطه (بیرونی) برقرار می کند و از سوی دیگر رابطه هایی (درونی) نیز اجزای تشکیل دهنده آن با یکدیگر دارند. از دیدگاه سیستمی می توان گفت: اگر شهر به واسطه تخلیه انرژی، فرسودگی، استهلاک، کهنگی اطلاعات، ناکارآمدی، کمبود، نارضایتی و... دچار نارسایی هایی شود: رابطه ها (درونی و بیرونی) دچار بر هم خوردگی شده و از حالت توازن خارج می شود. به حالت اخیر «مسأله و مشکل» گفته می شود با طرح «مسأله و مشکل» سیستم شهر و اجزای آن و تدوین سلسله مراتبی آن در تمامی سطوح به نظر می رسد به طرح «هدف» سیستم شهر به صورت مراتبی بتوان دست پیدا کرد (شهیدی، ۱۳۶۸، ۱۲۷). این نوع هدف به عنوان هدف بینایی (اساسی) در نظر گرفته می شود.

گاهی اوقات دستیابی به برخی از مؤلفه های هدف مانند: منابع، وسایل، عوامل و... به عنوان هدف مطرح می شود. به نحوی که هدف بینایی فراموش می شود. به نظر می رسد این موارد را نتوان به عنوان هدف مطرح نمود، بلکه آنها به عنوان شبه هدف (و به عبارت بهتر هدف ابزاری) قابل مطرح اند. با دستیابی به آنها، امکان تحقق هدف بینایی فراهم می شود.

اهداف، نشان دهنده وضعیت هایی از این قرار خواهند بود: بر طرف کردن چه کمبودهایی مورد نظر می باشد؟ چه چیزهایی مورد نظر است؟ به چه چیزی در آینده باید رسید؟ چه مواردی پذیرفته یا رد خواهند شد؟ یا این که برای چه مسائل و مشکلاتی، راه حل ارائه خواهد شد؟ قصد ارزیابی، پذیرش یا رد چه چیزی را داریم؟ (قراگزلو، ۱۳۶۵، ۷۲) تعیین و

چارچوب مفهومی و مؤلفه های هدف:

اظهاری واضح و آشکار که در خودش، مفهومی جهت دانستن و ارجاع به چیزی (پدیده ای)، که در ذهن به وجود بیاید، را مورد اشاره قرار دهد، یا به طور ضمنی به تصمیمی بسیار قاطع در یک برنامه اشاره نماید. ممکن است حالتی از تعادل یا موازنه، برابری در مقدار، وزن و ارزش، اهمیت بین دو چیز یا دو پدیده، یا اجزای چیزی یا پدیده ای مورد نظر باشد. هدف را می توان سیر از وضعیت و شرایط موجود هر چیز یا هر پدیده، به وضعیت و شرایط مطلوب آن فرض کرد. در برنامه ریزی منظور از هدف، نقاط کلی هستند، که فعالیت های برنامه ریزی به طرف آنها در حرکتند.

مسئولیت صورت بندی اهداف با عناصر تصمیم گیرنده است. هدف باید از میان اندیشه های مورد نظر افراد، گروه ها و سازمان هایی که جامعه را تشکیل می دهند تعیین شوند (چدیوک، ۱۹۷۸، ۳۱). منظور از هدف رami توان در جملات زیر مثال زد:

— دستیابی به حداکثر امکان برای ایجاد اشتغال.

هدف را می توان به معنی کمال مطلوب، آرمان، آرزو، ایده آل، دلخواه، شکل مطلوب (آریانپور، ۱۳۸۲، ۶۹۷) نشانه، مقصد و به طور کلی، بیان نتایج مورد انتظاری که فعالیت های ما به سوی آنها جریان پیدا می کند، (آیت الهی، ۱۳۷۷، ۵۹) دانست. اهداف را می توان نتایج امیدها در نایل شدن به چیزی سوای فرآیند نایل آمدن به آنها در نظر گرفت. (در تعبیری، آیا نتیجه حاصله، با ابزار به کار برده شده تصدیق می گردد؟) این نتیجه نهایی، حاصل نتیجه مستقیم یک نیاز یا آرزوست.

هدف را به معنی تلاشی دشوار، در رقابت بر سر کسب چیزی نیز به کار برده اند، خاستگاه شکل گیری هدف در ذهن انسان است. در این صورت، می باید هدف را آن چه که در ذهن برای آینده شکل می گیرد، دانست، که به عنوان ابزاری، نظیر مفهومی برای دانستن و ارجاع به چیزی، که در ذهن به وجود می آید، قلمداد نمود (MC . Arthur, 1996, 304). دستیابی به هدف، در گرو تمامی تلاش ها در این مسیر خواهد بود (مدیریت اداره و تلاش کردن). بدیهی است که این امر به مفهوم خاص ارجاع داده می شود. گذشته از آن، ممکن است هدف متوجه

تعیین و تبیین هدف در فرآیند برنامه ریزی شهر

- دربرگیرنده تمامی فعالیت های مرتبط با پدیده (سیستم شهری و اجزای آن در سطوح و رده های گوناگون) باشد.
- واقع گرا و متضمن راه حل های عملی، ضمن هماهنگی با اهداف فرادست و فرودست.
- توالی و استمرار داشته باشد (در یک مقطع تعیین و تبیین و رها نشود. بلکه بر اساس اهداف بالا دست مبادرت به تعیین و تبیین اهداف پایین دست شود) .
- مطابق با نظرات مطرح نسبت به سیستم شهر تهیه شده باشد (نظرات مردم و مجریان شهر) .
- مربوط به مدت زمان و هزینه ای معین باشد (بدون توجه به زمان تحقق و میزان منابع در اختیار، هدف تعیین و تبیین نشود) .
- تناسب با یک شیوه ارزیابی و کنترل داشته باشد.
- متناسب با قدرت اجرایی، فنی و تکنولوژی باشد.
- امکان جرح و تعدیل هدف در هر زمان وجود داشته باشد. چرا که اطلاعات، درک، دانش و ارزش های مطرح در هدف به واسطه سعی و کوشش جهت تحقق آن در طول زمان دستخوش تغییر می گردد. از این رو ضرورت تعدیل همیشه مطرح خواهد بود.
- امکان بازبینی معیارهای خط مشی های (راه کارهای) تعیین شده، باید در فواصل زمانی از طریق تکرار تجربه وجود داشته باشد. در این صورت نظام شهر برنامه ریزی شده، واجد توانایی یادگیری نظام یافته در تجربه خود و بهبود اهداف تبیینی خود در طول زمان خواهد بود .
- کنترل همه اهداف تعیین و تبیین شده، در درون سیستم شهر برنامه ریزی شده به منظور انجام اقدامات اصلاحی مناسب. در صورت وقوع تفاوت عمده با شرایط یا اثرات واقعی سیستم، از طریق تعیین و تبیین اهداف مکمل و نظارت محیطی بر نحوه تحقق آنها.
- قابلیت عملیاتی داشتن از نظر مقیاس.
- مقدور بودن از نظر عملیاتی.
- قابلیت حیات پیدا کردن پس از ظهور و استقرار برنامه.
- امکان سازگاری با شرایط و موقعیت های متفاوت را دارا باشد.

فرآیند برنامه ریزی شهر و هدف :

فرآیند برنامه ریزی در برگیرنده کلیتی است پیوسته در جریان، از این رو تلقی رویدادها، اشیاء یا افعال به مثابه واقعیت های ایستایی که در زمان و مکان ثابت اند، مردود است (داد گران، ۱۳۷۳، ۲۳). با این تعبیر فرآیند، زنجیره ای از فعالیت هاست، که جهت آنها دستیابی به نتیجه ای دلخواه است (ایکاف، ۱۳۷۵، ۶۱) است. این امر با گردش اطلاعات از طریق مراحل به هم پیوسته (حاضر، ۱۳۷۳، ۲۴۶) و با مجموعه فعالیت های منسجم و صریحی که هدف و راه حل را به هم پیوند می دهد (بحرینی، ۱۳۸۲، ۷۹) محقق می گردد. از نظر (CHADWICK, 1978) (38) فرآیند برنامه ریزی شهر را می توان سلسله اقداماتی دانست که به منظورهایی که ذیلاً به آنها اشاره می شود، به کار می گیرند :

- استفاده از منابع موجود در بالاترین حد کفایت.
  - دستیابی به بالاترین کیفیت ممکن در زمینه محیط زیست
  - پیدا کردن مناسب ترین الگوی مسکن شهر ...
  -
- اهداف می توانند به گونه ی دیگر بیان شوند و آن کم کردن فاصله بین یک وضعیت مطلوب و وضعیت موجود است (بحرینی، ۱۳۸۲، ۳۴۷). نکته قابل ملاحظه این است که غالباً وضعیت مطلوب با رفع کمبود و نیاز اشتباه گرفته شده و مسائل و مشکلات مورد توجه قرار نمی گیرند. بررسی لغوی و مفهومی هدف حاکی از توجه به یک یا تعدادی از مؤلفه های هدف است. بنابراین با در نظر گرفتن مکان، زمان، وسیله، عامل، منبع، روش، الگو، کمیت و کیفیت به عنوان مؤلفه های هدف می توان منظور از هدف را در عبارات زیر بیان کرد :
- استفاده از مناسب ترین مکان
  - دستیابی به بهینه ترین کمیت های شهر
  - استفاده از کوتاه ترین زمان در اختیار
  - بهره گیری از عوامل مؤثر بر شهر
  - دستیابی به بالاترین کیفیت ممکن در شهر
  - استفاده مناسب از وسایل در اختیار و قابل حصول
  - دستیابی به مناسب ترین روش برقراری رابطه بین مؤلفه های شهر
  - پیدا کردن مناسب ترین الگوی شهر
  - استفاده از منابع موجود در بالاترین حد کفایت
- بدیهی است تحقق یک یا همگی موارد وابسته به انجام فعالیت های گوناگون سخت و دشوار با اعمال مدیریت مشخص خواهد بود .

موارد مطرح در هدف :

- انتخاب هدف نخستین (که ایده آل است) درست در مرکز برنامه ریزی قرار دارد و به شکل : آرمانی، از طریق نظامی که هنوز وجود ندارد یا تجدید نظری که در برنامه آرمانی موجود انجام می شود، به دست می آید. اهداف بر اساس ویژگی ها، خصوصیات، مشخصات و صفاتی که دارند، می توانند به انواع گوناگون طبقه بندی شوند. اما آنچه مسلم است این که هدف در هر سطح و رده، ویژگی های زیر را دارا می باشد:
- مطالعه شده باشد (بر اساس بررسی و مطالعه تعیین شده باشد). این که ارائه خدمت به یک سیستم شهری تا چه حد مناسب، به صرفه و نهایتاً منطقی است. به عنوان مثال در شهری با جمعیت پائین، که میزان تولیدات آن در حداقل است (قابل توجه نیست) آیا منطقی است که نیروگاه برق چند صد مگاواتی در آن احداث گردد ؟ و یا ...
  - صراحت داشته باشد (قابلیت درک و فهم داشتن برای هر کس، ضمن جامع و مانع بودن) .
  - سنجیده باشد (سنجش دقیق یا قابلیت سنجش داشتن می تواند به تعریف مفاهیم واقعی مرتبط با هدف و برنامه کمک کند)
  - هماهنگی با اهداف فرادست داشته باشد .

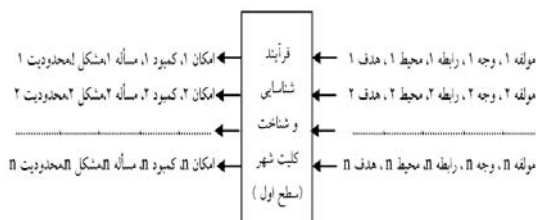
افتد، آنها را متأثر می نماید و نیز آنها تأثیر می پذیرد. دیاگرام شماره (۲) فرآیند برنامه ریزی را نشان می دهد، که از مراحل اصلی تشکیل یافته و هر یک از مراحل، خود نیز از مراحل دیگر به شرح زیر شکل گرفته اند :

دیاگرام شماره ۲، معرف فرآیند عام برنامه ریزی شهر، منبع: بر اساس آیت الهی، ص ۸۰

مرحله شناخت با بررسی و مطالعه شهر آغاز می شود. با بررسی شهر در سه سطح، خروجی های هر مرحله در تعیین و تبیین اهداف به عنوان ورودی مورد استفاده قرار خواهد گرفت. به طور کلی در این سه سطح، موارد زیر مورد توجه گرفته و حاصل می شود:

با بررسی و مطالعه مؤلفه ها، وجوه، محیط و اهداف شهر، که طی فرآیند شناسایی و شناخت کلیت شهر (سطح اول) انجام می گیرد، خروجی هایی چون: امکانات، کمبودها، مسائل و مشکلات و محدودیت ها حاصل می آید، که در دیاگرام شماره ۳ ارائه شده اند.

- دیاگرام شماره ۳ معرف ورودی ها، فرآیند و خروجی های شناسایی و شناخت سطح اول شهر

۱- بالا بردن درک ماهیت مسائل و مشکلاتی که احتیاج به بررسی دقیق دارند.

۲- دستیابی به کلیه راه حل های ممکن و آلترناتیوهای موجود.

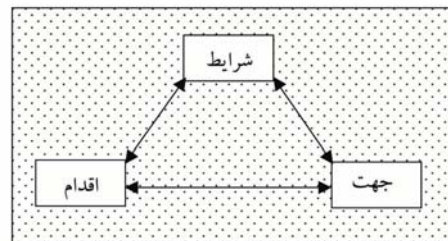
۳- درک جنبه های مثبت این آلترناتیوها.

فرآیند را می توان بر اساس مشخصات، ویژگی ها و خصوصیات، نوع ورودی ها (داده ها یا منابع)، خروجی ها (باز داده ها یا محصول و الگو) و نوع رابطه ای که بین مراحل مختلف آن (خطی، چرخه ای و غیره و ...) اتفاق می افتد به انواع گوناگونی تقسیم نمود، که بحث پیرامون این مطلب بسیار مفصل و در عین حال پیچیده و خارج از حوصله این مقاله است. اما آنچه در رابطه با فرآیند برنامه ریزی شهر مهم است، این که: فرآیند برنامه ریزی از مراحل به هم پیوسته (دوبدو) تشکیل شده است.

هر مرحله از فرآیند برنامه ریزی شهر را، باید به عنوان فرآیند در نظر گرفت، که خود نیز دارای مراحل است. فرآیند برنامه ریزی (عام و تفصیلی) شهر، دارای ورودی و خروجی است. هر مرحله یا هر زیر مرحله از فرآیند عام و تفصیلی نیز دارای ورودی (داده) و خروجی (باز داده) هستند و یک جریان محسوب می شوند. باز داده های هر مرحله، به عنوان ورودی مرحله دیگر در فرآیند (عام و خاص) برنامه ریزی شهر مورد استفاده قرار می گیرد و خود باز داده هایی را برای مراحل بعدی تولید می کنند.

فرآیند برنامه ریزی شهر، امری مستمر، همیشگی و پویاست. نمی توان به صورت مقطعی، موقت و ایستا با آن برخورد نمود.

فرآیند برنامه ریزی یک جریان علمی است، که از مراحل چون: مشاهده، قیاس، فرضیه، تجربه، محاسبه پیش بینی و کنترل تشکیل یافته است (بحرینی، ۱۳۸۲، ۷۹). به این ترتیب فرآیند برنامه ریزی شهر را باید جریان مداوم و مستمر و پویا، متشکل از سه مرحله اصلی: شرایط، جهت و اقدام در نظر گرفت (دیاگرام شماره ۱). منظور از شرایط شهر، بررسی و مطالعه وضعیت موجود شهر است. با بررسی و مطالعه وضعیت موجود شهر، مشخص می شود، که در حال حاضر شهر چه وضعیتی دارد و در چه موقعیتی قرار گرفته است ؟

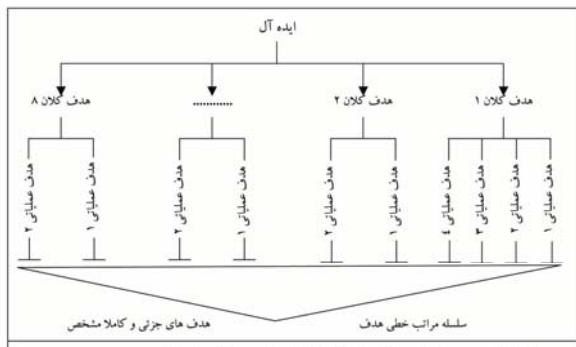

وقتی که جهت مد نظر قرار می گیرد سؤال اساسی این است، که شهر به کجا برده خواهد شد ؟ و بالاخره زمانی که از اقدام بحث می شود، نظر آن است، که شهر چگونه به مقصد هدایت خواهد شد. مسلم است فرآیند مورد اشاره عام بوده و نیاز به تفصیل خواهد داشت. ناگفته نماند فرآیند یاد شده، سیستمی است، که در محیط های گوناگونی اتفاق می

سلسله مراتب تعیین هدف در برنامه ریزی شهر

فرآیند شناسایی و شناخت شهر، خروجی هایی را در سطوح و مرتبه های گوناگون ارائه می دهد. خروجی های هر مرتبه با یکدیگر متفاوت اند. در مرحله بعدی با استفاده از خروجی های اشاره شده، اهداف تعیین می شوند. این امر از طریق برقراری رابطه منطقی بین امکانات (مؤلفه ها) آن سطح و مرتبه که با یکدیگر هم ارز (گروتر، ۱۳۷۵:۳۸۲) هستند، انجام می پذیرد و اهداف سطح اول (ایده ال ها)، اهداف سطح دوم (اهداف کلان)، اهداف سطح سوم (اهداف عملیاتی) تعیین می شوند. به این ترتیب سلسله مراتبی از اهداف ایجاد می شود. سلسله مراتبی را می توان در برگزیده موارد زیر (گروتر، ۱۳۷۵:۳۸۲) دانست:

- ۱- تمیز و تشخیص عناصر سازنده هدف سیستم شهر و اجزای آن
- ۲- گروه بندی عناصر هدف سیستم شهر و زیر سیستم های آن به صورت مجموعه های همسان و تنظیم این مجموعه ها در سطوح مختلف.

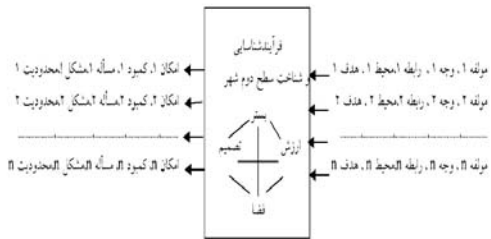
دیاگرام شماره ۷، معرف ساخت سلسله مراتبی اهداف (سلسله مراتب خوشه ای یا درختی) منبع بر اساس بررسی های نگارنده

اهداف در برنامه ریزی شهر می تواند دارای سلسله مراتب کارکردی و ساختاری (قدسی پور، ۱۳۷۹:۲۳) باشند. در سلسله مراتب کارکردی، اهداف بر اساس روابط ضرور کارکردی طبقه بندی می شوند. به هدف سطح اول، تمرکز و یا کانون گفته می شود. در سلسله مراتب ساختاری، اهداف بر اساس ویژگی هایی چون: اهمیت، مقیاس و غیره طبقه بندی می گردند.

سلسله مراتبی علاوه بر نمایش اهداف برنامه سیستم شهر، در اولویت بندی آنها و نیز انواع تصمیم سازی و تصمیم گیری ها، ارزیابی و اولویت بندی راه حل های مترتب بر سیستم شهر و اجزای آن (قدسی پور، ۱۳۷۹:۲) به کار گرفته می شود.

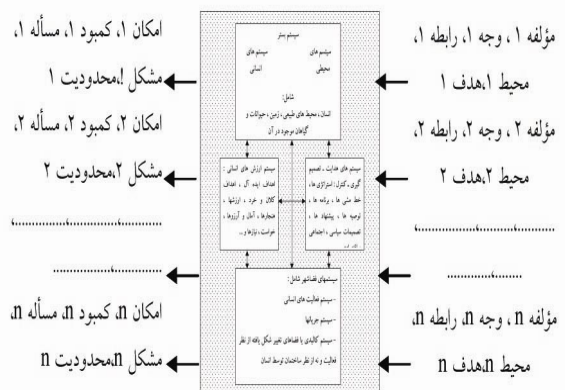
تحقق اهداف تعیین شده برای اجزای مختلف تشکیل دهنده سیستم شهر و یا خود سیستم شهر مستلزم فعالیت های متعدد و متنوعی است، که نتیجه تمامی این فعالیت ها نیز مستقیماً به هدف نهایی (ایده آل ها و یا حتی اهداف بلند) ختم نمی شوند. بلکه، هر کدام به منزله هدف های خردتر و دقیق تری هستند که خود، احتمالاً مقدمه رسیدن به هدف های دیگری قرار می گیرند به همین ترتیب رده های مختلفی از اهداف را می توان مطرح نمود. بنابراین: اهداف هر سیستم شهری (یا اجزای تشکیل دهنده سیستم شهر) را بر حسب کلیت، فراگیر بودن، وسعت و به طور کلی اهمیت نسبی که دارند، می توان در یک سلسله مراتب رده بندی نمود. ثانیاً: هدف های سلسله مراتب سیستم شهر از ایده آل ها می تواند شروع و به اهداف عملیاتی ختم

در سطح دوم شهر، اجزای تشکیل دهنده شهر: بستر، ارزش، فضا و هدایت - کنترل تصمیم گیری مورد توجه قرار می گیرد. در این بخش نیز بررسی و مطالعه طی فرآیندی انجام می شود، که در دیاگرام شماره ۴ ارائه شده است.

دیاگرام شماره ۴، معرف ورودی ها، فرآیند و خروجی های شناسایی و شناخت سطح دوم شهر

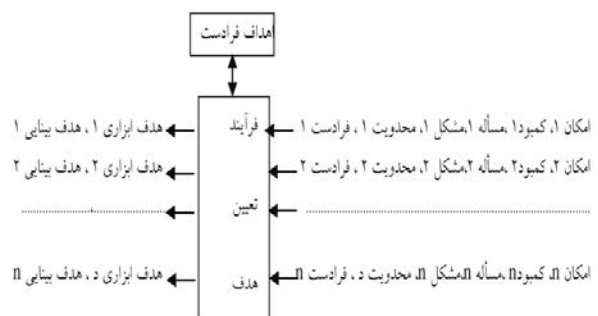
در سطح سوم بررسی و مطالعه شهر، اجزای تشکیل دهنده بستر، ارزش، فضا، کنترل- هدایت - تصمیم گیری انجام می شود طی فرآیندی شناسایی و شناخت آنها ممکن شده و خروجی ها عرضه می شود (دیاگرام شماره ۴). به این ترتیب، می توان گفت بررسی و مطالعه شهر در سطوح و مرتبه ای گوناگون انجام می شود و خروجی های هر مرتبه با مرتبه های دیگر متفاوت است.

دیاگرام شماره ۵، معرف ورودی ها، فرآیند و خروجی های شناسایی و شناخت سطح سوم شهر

دیاگرام شماره ۵، معرف ورودی ها، فرآیند و خروجی های شناسایی و شناخت سطح سوم شهر

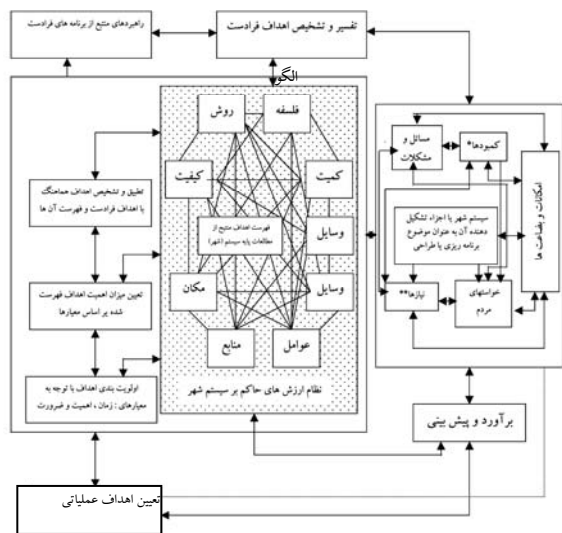
در مرحله بعدی خروجی های فرآیند شناسایی و شناخت شهر در سطوح و مرتبه های سه گانه به عنوان ورودی فرآیند تعیین هدف مورد استفاده قرار می گیرد. علاوه بر این خروجی ها، اهداف فرادست نیز به منظور ایجاد هماهنگی و هم سویی ورودی های دیگر فرآیند تعیین هدف (دیاگرام شماره ۶) خواهند بود.

دیاگرام شماره ۶، معرف ورودی ها، فرآیند و خروجی های فرآیند تعیین هدف

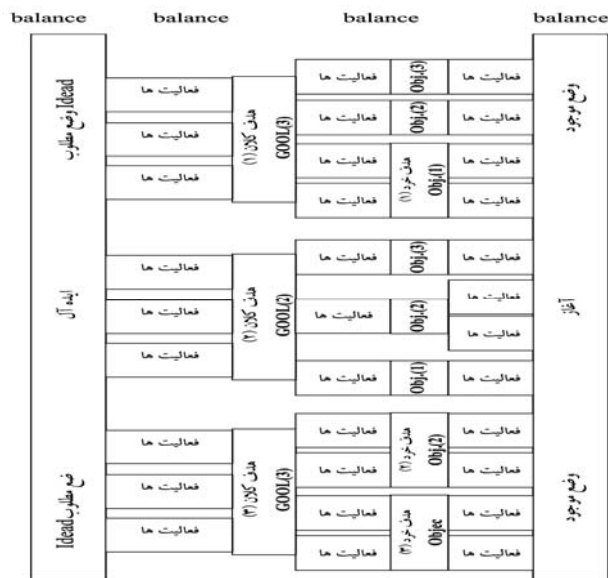
وضع موجود شهر بهره می برد، تا طی فرآیندی تعیین و تبیین شوند (دیاگرام شماره ۹). خروجی های اهداف نیز علاوه بر محصول هدف، با الگوهای ارائه می شود. الگوی توسعه، رشد، بهره‌وری، تولید، خدمت، کارایی و ... از جمله این الگوها هستند

دیاگرام شماره ۹، معرف فرآیند تعیین و تبیین هدف (هدف گذاری) منبع: بر اساس بررسی های نگارنده

خروجی های مرحله اهداف فرادست برنامه شهر، مجموعه ای از هدف های (بینایی و ابزاری) هستند، که از طریق توجه به مسائل و مشکلات حاکم بر منطقه فراتر از شهر و نیز کمبودها و نیازهای مطرح بر آن تعیین و تبیین شده اند. این اهداف به این علت مورد تفسیر، تدقیق و توجه قرار می گیرند، که اهداف تبیینی برنامه سیستم شهر با آنها هماهنگ و هم سو شوند. این اهداف عمدتاً جنبه دستوری دارند. خروجی مرحله شناسایی و شناخت سیستم شهر در این مرحله عبارت از: امکانات، بضاعت ها، توانایی ها، کمبودها، مسائل و مشکلات، اهداف و محدودیت هاست. علاوه بر موارد فوق، خواست ها و نیازها نیز مطرح هستند، که بر اساس برآوردها و پیش بینی ها تعیین می شوند. مؤلفه هایی در تعیین و تبیین هدف سیستم شهر به کارگرفته می شود. این مؤلفه ها از: امکانات، بضاعت ها، توانایی ها، کمبودها، مسائل و مشکلات، نیازها و خواست ها استخراج می شود و عبارت از: منابع، وسایل، عوامل، زمان، مکان، کمیت، کیفیت و روش هستند که به همراه الگوهای به دست آمده امکان تعیین و تبیین اهداف را به دست می دهند. این امر در چارچوب نظام ارزش های شهر انجام می پذیرد. نظام ارزش های شهر متشکل از: هنجارها، آداب، رسوم، سنت ها، دین و مذهب، باورها، اعتقادات و ... می باشند. نظام ارزش ها، چارچوب هایی هستند، که اهداف در قالب آنها و در هماهنگی با اهداف فرادست تنظیم و فهرست می شوند. به این ترتیب فهرستی از اهداف با الگوهای گوناگون حاصل می شود. این اهداف ارائه دهنده تصاویری از وضعیت های آتی کلیت شهر (سطح اول) می باشند.

گرد (دیاگرام شماره ۸) هدف عملیاتی، صرف نظر از اینکه بنیانی یا ابزاری باشند، هدف هایی هستند که امکان دستیابی و تحقق آنها در برنامه توسعه شهر در افق زمانی مقرر وجود دارد. در برنامه ریزی شهر، یک یا چند هدف نخستین (ایده آل) بر اساس بررسی ها و مطالعات وضعیت موجود شهر و هم سو با اهداف برنامه های فرادست شهر با استفاده از مؤلفه های هدف تعیین و تبیین می شود. این اهداف قابل دستیابی نیستند، لکن می توان به آنها نزدیک شد. این امر منوط به تحقق اهداف کلان سیستم شهر می باشد، که با انجام فعالیت های بسیار سخت و طولانی مدت مسیر است. ناگفته نماند، صرف دستیابی به تک تک اهداف کلان، امکان تقرب همه جانبه به هدف نخستین میسر نمی شود، بلکه می باید رابطه این اهداف و تأثیر و تأثراتی که بر یکدیگر دارند نیز مورد توجه قرار گیرد. هر هدف کلان نیز با تعدادی از هدف های عملیاتی و در نظر داشتن رابطه و اثرات آنها بر یکدیگر قابل حصول هستند. دستیابی به اهداف عملیاتی و نیز تقرب به اهداف کلان منوط به انجام فعالیت های گوناگون ذهنی و عملی در مراحل مختلف است. فعالیت های شناختی، زیبا شناختی، روان شناختی، تصمیم سازی، ارزیابی و غیره، فعالیت های ذهنی و فعالیت های تدارکاتی، پشتیبانی، تولیدی، خدماتی و غیره از جمله فعالیت های عملی هستند.

دیاگرام شماره ۱۰، معرف سلسله مراتب هدف منبع: بر اساس بررسی های نگارنده

فرآیند تعیین و تبیین هدف :

فرآیند برنامه ریزی شهر از مراحل گوناگون شکل گرفته است. هر یک از مراحل دارای وردی اند. با فرآیند هایی، خروجی هایی را عرضه می دارند. خروجی های هر مرحله متشکل از محصول و الگوهاست. خروجی هر مرحله از فرآیند به عنوان ورودی مراحل دیگر مورد استفاده

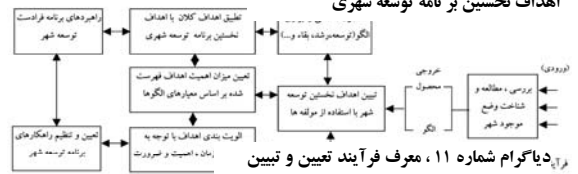
قرار می گیرد. در فرآیند برنامه ریزی شهر، اهداف از خروجی های دو مرحله: اهداف فرادست برنامه شهر و مطالعات و بررسی های

تعیین و تبیین می یابند. محصول مرحله بررسی و شناخت در این مرحله نیز امکانات، قابلیت ها، بضاعت ها، کمبودها، محدودیت ها، اهداف، مسائل و مشکلات و نیز خواست ها و نیازهایی است، که با الگوهای خود را ارائه می نمایند. محصول و الگو در این سطح از شهر، با سطح کلیت شهر متفاوت است. مؤلفه هایی که از محصول به دست می آیند، با در نظر داشتن الگوهای مستخرج شده در چارچوب نظام ارزش های شهر، در تعیین و تبیین اهداف کلان به کار گرفته می شود. الگوهای اهداف تبیینی در این سطح می تواند از نوع الگوی توسعه، رشد، بهره وری، کار آبی، خدمت، تولید و ... باشند، که برای هم سویی با الگوهای هدف نخستین مطابقت داده می شود. محصول از بین آنها تعداد معینی هدف، به منظور برقراری توازن با منابع می باید انتخاب شوند، این امر از طریق تعیین میزان اهمیت، ضرورت و زمان تحقق هدف انجام پذیر خواهد بود، که با انتخاب جوهی از مؤلفه های هدف انجام شدنی است. این وجوه مجموعه ای از مشخصه ها، خصوصیات، صفات و ویژگی ها کمی و کیفی اند، به عنوان معیارها و زیر معیارهایی انتخاب، تا در مرحله بعدی با سنجش آنها، اولویت بندی اهداف کلان بتواند انجام شود. آنچه که در این رابطه اهمیت مضاعف دارد اولویت بندی اهداف با توجه به زمان می باشد. پیامد ارزیابی اهداف، گزینش آنها بر حسب مقاطع زمانی مختلف خواهد بود. طبیعتاً توالی این اهداف در طول دوره های زمانی پیاپی نشان دهنده مراحل بعدی برنامه سیستم شهر خواهد بود.

تعیین و تنظیم راهکارها با در نظر گرفتن اهداف کلان، خروجی های (محصول و الگو) مرحله شناخت سطح دوم شهر و نیز راهبردهای برنامه، مرحله دیگری از مراحل فرآیند برنامه ریزی خواهد بود. گذشته از آن، از اهداف کلان در تعیین و تبیین اهداف عملیاتی نیز استفاده به عمل خواهد آمد. به این منظور بررسی و مطالعه سیستم شهر در سطح سوم با خروجی هایی (محصول و الگو) که ارائه می دهد و نیز اهداف کلان از سوی دیگر یاری دهنده خواهد بود. در این مرحله نیز تعیین و تبیین اهداف عملیاتی در چارچوب نظام ارزش های شهر انجام می شود. مؤلفه های منابع: عوامل، وسایل، کمیت، کیفیت، روش، زمان و مکان و... به عنوان خروجی مرحله شناخت (سطح سوم)، بخشی از ورودی های تعیین و تبیین اهداف عملیاتی را شکل می دهند. به این ترتیب مجموعه ای از اهداف عملیاتی فهرست می شوند، که با الگوهای گوناگون حاصل آمده اند. این اهداف ارائه دهنده تصاویری از وضعیت آتی سطح سه شهر هستند. اهداف در این سطح از تعدد بالایی برخوردارند. از آنجا که امکانات و منابع در اختیار و قابل حصول شهر در این سطح محدود است، لذا ضروری است از طریق تعیین میزان اهمیت، ضرورت و زمان تحقق، آنها طبقه بندی شوند. انتخاب مشخصات، ویژگی ها، خصوصیات و صفات مؤلفه های به کار گرفته شده در تعیین و تبیین اهداف عملیاتی، که کمی و کیفی اند، یاری دهنده است. این وجوه در مرحله بعدی به عنوان معیار و زیر معیارهایی در نظر گرفته می شوند، تا با سنجش آنها، اولویت بندی اهداف عملیاتی بتواند انجام شود. رعایت استمرار و توالی هدف های عملیاتی که از طریق ارزیابی و گزینش آنها بر حسب مقاطع زمانی مختلف خواهد بود، بسیار حائز اهمیت است. به این ترتیب می توان اطمینان

دیآگرام شماره ۱۰، معرف فرآیند تعیین و تبیین اهداف نخستین بر نامه توسعه شهری

دیآگرام شماره ۱۱، معرف فرآیند تعیین و تبیین اهداف نخستین بر نامه توسعه شهری

دیآگرام شماره ۱۲، معرف فرآیند تعیین و تبیین اهداف نخستین بر نامه توسعه شهری

منبع: بر اساس بررسی های نگارنده

اهداف فهرست شده به منظور ایجاد هماهنگی و هم سویی با اهداف فرادست برنامه تطبیق داده می شود. در تطبیق اهداف فهرست شده، که به عنوان هدف نخستین (ایده آل) شهر در نظر گرفته می شود با اهداف برنامه فرادست، توجه به مؤلفه های دودسته هدف و نیز الگوهای آنها الزامی است.

در این مرحله برنامه با مجموعه ای از اهداف (صرف نظر از سطح و رده) گوناگون روبروست. چون منابع در اختیار جهت دستیابی و تحقق تمامی اهداف فهرست شده محدود می باشد، از این رو تعیین میزان اهمیت، ضرورت و زمان تحقق اهداف موضوعیت می یابد. این امر از طریق انتخاب جوهی از مؤلفه های هدف انجام می شود. این وجوه که مجموعه ای از مشخصه ها، خصوصیات، صفات و ویژگی های کمی و کیفی هستند به عنوان معیارها و زیر معیارهایی انتخاب، تا در مرحله بعدی با سنجش آنها، اولویت بندی اهداف بتواند انجام شود. تعیین و اولویت بندی اهداف در ادامه با توجه به زمان، از طریق ارزیابی اهداف، که پیامد آن گزینش اهداف بر حسب مقاطع زمانی مختلف خواهد بود، انجام خواهد گرفت. طبیعتاً توالی این اهداف در طول دوره های زمانی پیاپی نشان دهنده مراحل برنامه سیستم شهر خواهد بود. در ادامه فرآیند برنامه ریزی شهر، با در نظر داشتن اهداف اولویت بندی شده از یک سو و نیز خروجی های مرحله شناخت در این سطح و راهبردهای برنامه های فرادست، مبادرت به ارائه راهبردهای برنامه می شود. از سوی دیگر اهداف اولویت بندی شده در تنظیم اهداف کلان، نیز به منظور ایجاد هماهنگی و هم سویی های لازم به کار گرفته خواهند شد.

هدف نخستین، هدفی بعید و دور از دسترس می باشد. لکن امکان تقرب به آن وجود دارد. این امر از طریق تعیین و تبیین اهداف سطح پایین تر عملی است. این اهداف با در نظر گرفتن اهداف نخستین (به منظور ایجاد هماهنگی و هم سویی) و خروجی های (محصول و الگو) مرحله بررسی، مطالعه و شناخت سیستم شهر در سطح دو، قابلیت

الگو) مرحله شناخت سطح سوم سیستم شهر در این ارتباط امری الزامی خواهد بود.

حاصل نمود، که با محقق شدن اهداف عملیاتی، اهداف کلان محقق شدنی اند، در نتیجه به این ترتیب امکان تقرب به ایده آل ها نیز افزایش خواهد یافت. از اهداف عملیاتی در تعیین و تنظیم راه حل ها استفاده می شود. در نظر داشتن راهکارها، خروجی های (محصول و

نتیجه گیری

هـ - استفاده از: منابع، مکان، زمان، وسایل، عوامل، کمیت، کیفیت، الگو و روش به عنوان مولفه های هدف در سطوح و مرتبه های گوناگون.

و - تعیین شبه اهداف با استفاده از مولفه های هدف و در نظر گرفتن کمبودها و نیازها، هماهنگ با اهداف برنامه های فرادست به شکل مراتبی با توجه به نظام ارزش های حاکم بر شهر و اجزای آن (دیاگرام شماره ۶،۷،۹)

ز - تعیین اهداف بنیانی (اساسی) با برقراری رابطه بین مؤلفه های هدف و توجه به مسائل و مشکلات شهر و اجزای آن (دیاگرام شماره ۶،۷،۹)

ح - اولویت بندی شبه اهداف و اهداف فهرست شده بر اساس معیارها ضمن رعایت سلسله مراتب آنها (دیاگرام شماره ۹)

ط - فهرست اهداف اولویت بندی شده به شکل مراتبی و ادامه عملیات فرآیند برنامه ریزی شهر (دیاگرام های شماره ۱۰ و ۱۱ و ۱۲)

تعیین هدف یکی از مراحل همبسته فرآیند برنامه ریزی شهر است. هدف ارائه کننده تصویری از وضعیت آتی شهر است. نحوه و چگونگی دستیابی به وضعیت مطلوب و مناسب آن را بیان می دارد. حالتی از موازنه و تعادل شهر را ارائه می کند. از این رو یکی از ضروری ترین مراحل فرآیند برنامه ریزی شهر محسوب می شود. در تعیین هدف باید به موارد زیر توجه گردد:

الف - کلیت شهر و اجزای تشکیل دهنده آن در سطوح و مرتبه های گوناگون

ب - شناسایی و شناخت مؤلفه های شهر و اجزای آن، رابطه ها و محیط، که طی فرآیندی انجام می شود.

ج - خروجی فرآیند شناسایی و شناخت شهر و اجزای آن که امکانات، کمبودها، مسائل و مشکلات و محدودیت های شهر و اجزای آن را در مرتبه های گوناگون (با توجه به دیاگرام های شماره ۳، ۴، ۵) عرضه می کند.

د - توجه به خواست و نیازهای شهر و اجزای آن

پی نوشت ها:

مسأله به روابط بر هم خورده دو جزء و یا بیشتر سیستم شهر گفته می شود .
 مشکل، شکل بر هم خوردگی رابطه حداقل دو جزء را مورد توجه قرار می دهد .
 توجه به مفهوم واژه "End" دارد .
 مشرف به واژه "Objective" است .
 اشاره به مفهوم "Goal" دارد .
 دلالت بر مفاهیم "Intend" و "Intention"
 اشاره به مفهوم "Aim" دارد .
 توجه به مفهوم "Purpose" دارد .
 اشاره به مفهوم "Balance" دارد .
 منظور از جریان ها ، جریان مواد، کالا ، پیام، داده ، اطلاعات، دانش و غیره است .
 الگوی توسعه - الگویی که افزایش جهشی یک ساختار اطلاعاتی شهری را به همراه دارد. به نحوی که این افزایش می تواند سبب افزایش یا کاهش کمی و کیفی تحولات جرم و انرژی در دورن سیستم شهر شود .
 الگوی رشد. به ثبات آرایش در افزایش یا کاهش کمی جرم یا موادشهر و انرژی تحت کنترل سیستم شهر با یک اندوخته اطلاعاتی ثابت (قانع بصری، ۱۳۷۳، ص ۲۸) رشد گفته می شود .
 الگوی بهره وری، افزونی سهم خروجی در یک فرآیند در زمان کوتاه تر ، به شرط ثبات در سهم ورودی را بهره وری گویند.
 الگوی تولید ، تغییر، تبدیل و فرآوری جرم ، انرژی و اطلاعات به تنهایی و یا به طور توأمان تولید خوانده می شود .
 الگوی خدمت، به مجموعه فعالیت هایی که در سیستم شهر و اجزای آن به منظور ارائه منافع مادی و معنوی انجام می پذیرد، الگوی خدمت گفته می شود .
 الگوی سود، به ارزش افزوده ناشی از به کارگیری الگوی توسعه ، رشد ، بهره وری ، تولید و خدمت ، جرم ، انرژی و اطلاعات شهر و اجزای آن الگوی سود گفته می شود .
 هنجارها، ارزش ها، باورها، اعتقادات، آداب، رسوم، سنت ها، دین، و مذهب ... ارزش های (چیتا سار، ۱۳۷۳، ص ۲۰۳) که شهر را می سازند .

فهرست منابع :

آریانیپور کاشانی، منوچهر (۱۳۸۲)، "فرهنگ بزرگ یکجلدی پیشرو آریانیپور" ، نشر الکترونیکی و اطلاع رسانی جهان رایانه، تهران.
 آیت اللهی، سید علیرضا (۱۳۷۷) ، "اصول برنامه ریزی" ، مرکز آموزش مدیریت دولتی، تهران.
 ایکاف، راسل (۱۳۷۵)، "برنامه ریزی تعاملی" ، ترجمه : خلیلی شورینی ، سهراب ، کتاب ماد (وابسته به نشر مرکز)، تهران.
 بحرینی، سید حسین (۱۳۸۲)، "فرآیند طراحی شهر" ، دانشگاه تهران، تهران.
 بهبهانی، حمید و دیگران (۱۳۷۴) ، "مهندسی ترافیک (تئوری و کاربرد)" ، سازمان حمل و نقل و ترافیک تهران، تهران.
 تاجداری، پرویز (۱۳۷۳)، "روش های علمی تحقیق همراه با نظریه ارزشیابی" ، اتا، تهران.
 چدویک، م . ج . (۱۳۶۵)، "نقش ارزیابی در روند برنامه ریزی شهری و منطقه ای" ، ترجمه : قراگزلو، زهره ، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، تهران.
 چیتامبار، بی، بی (۱۳۷۳) ، "مقدمه ای بر جامعه شناسی (با تأکید بر جامعه شناسی روستایی)" ، ترجمه : حجاران، احمد و ... ، نشرنی، تهران.
 حاضر، منوچهر (۱۳۷۳)، "تصمیم گیری در مدیریت" ، مرکز آموزش مدیریت دولتی، تهران.
 دادگران، سید محمد (۱۳۷۳)، "مبانی ارتباطات جمعی" ، فیروزه، تهران.
 دفتر فنی سازمان مدیریت و برنامه ریزی (۱۳۶۳)، "قرارداد تهیه طرح های توسعه و عمران" ، حوزه نفوذ شهرها، تهران.
 شهیدی، محمد حسن (۱۳۶۸)، "دیدگاه سیستمی در مفهوم برنامه ریزی و مدیریت شهری (مقاله)" ، شهرهای جدید، فرهنگی جدید در شهر نشینی، شرکت عمران شهرهای جدید وزارت مسکن و شهر سازی، تهران.
 قانع بصیری، محسن (۱۳۷۳)، "از اطلاعات تا آگاهی (نظریه تعادلات سه جزئی)" ، شرکت ساختمانی نوساختمان، تهران.

قدسی پور، سید حسن (۱۳۷۹)، "فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (A.H.P.)"، دانشگاه صنعتی امیر کبیر، تهران.
 گروتز، یورگ (۱۳۷۵)، "زیبا شناختی در معماری"، ترجمه: پاکزاد، جهانشاه و ...، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
 نور محمد زاد، حسین (۱۳۸۳)، "نگاهی سیستماتیک به مسائل شهر"، شماره ۳۹ ص ۳۹، نشریه علمی - پژوهشی دانشکده معماری و شهر سازی دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

هیچینز، درک (۱۳۷۶)، "کاربرد اندیشه سیستمی"، ترجمه: اصلانی، رشید، مرکز آموزش مدیریت دولتی، تهران.

CHADWICK, G.M.(1978), "A system view of planning". pergamon press.

MCARTHUR, Tom (1996), "Lexicon of contemporary English", singapore, longman pTe Ltd.